

ТРИСТАН И ИЗОЛДА

РАННИ ТВОРБИ

София, 2013

Този проект е финансиран с подкрепата на Европейската комисия. Тази публикация отразява само личните виждания на нейния автор и от Комисията не може да бъде търсена отговорност за използването на съдържащата се в нея информация.

This project has been funded with support from the European Commission. This publication reflects the views only of the author, and the Commission cannot be held responsible for any use which may be made of the information contained therein.

ГД Образование и култура

Програма „Култура“

Преводът е направен по изданието:

Tristan et Iseut

Paris, Editions Gallimard

Bibliothèque de la Pléiade, 1995

Всички права запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде размножавана или предавана по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Паисий Христов, превод, 2013

© Стоян Атанасов, предговор, бележки, 2013

© Издателство „Изток-Запад“, 2013

ISBN 978-619-152-272-9

ТРИСТАН И ИЗОЛДА

— РАНИИ ТВОРБИ —

Превод от старофренски
Паусий Христов

Редактор
Атанас Сугарев

Научен редактор
Стоян Атанасов

БИБЛИОТЕКА РОМАНИЯ

- №1 *Робер дьо Борон*
РОМАН ЗА ГРААЛА
- №2 *Мари дьо Франс*
КУРТОАЗНИ НОВЕЛИ-ЛЕ
- №3 **ТРИСТАН И ИЗОЛДА**
РАННИ ТВОРБИ
- ПОД ПЕЧАТ
- №4 *Кретиен дьо Троя*
ЕРЕК И ЕНИДА

СЪДЪРЖАНИЕ

МИТЪТ ЗА ТРИСТАН И ИЗОЛДА.....	7
<i>СТОЯН АТАНАСОВ</i>	
РОМАН ЗА ТРИСТАН	39
<i>БЕРУЛ</i>	
ЛУДОСТТА НА ТРИСТАН	163
<i>ОКСФОРДСКИ РЪКОПИС</i>	
ЛУДОСТТА НА ТРИСТАН	191
<i>БЕРНСКИ РЪКОПИС</i>	
ОРЛОВИТЕ НОКТИ	207
<i>МАРИ ДЪО ФРАНС</i>	
ТРИСТАН И ИЗОЛДА	211
<i>ТОМАС</i>	
ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ	301
<i>СТОЯН АТАНАСОВ</i>	
ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА.....	345

Посвещавам този труд на паметта на големия френски медиевист Жан-Шарл Пайен, осъществил първото двуезично издание (на старофренски и на съвременен френски) на най-ранните версии за Тристан и Изолда. Делото на Пайен продължи моята колежка и приятелка Кристиан Маркело-Ниция, под чието ръководство екип от медиевисти публикуваха в престижната поредица „Плеяда“ на изд. „Галимар“ най-важните европейски трактовки за мита за Тристан и Изолда. По това издание бе осъществен и българският превод. На него дължа много и при изготвянето на критическия апарат.

Стоян Атанасов

МИТЪТ ЗА ТРИСТАН И ИЗОЛДА

Единство, което се долавя впоследствие и е чуждо на всяка изкуственост. Иначе би се разпаднало подобно на толкова систематизации от посредствени писатели, които прибъгват до заглавия и подзаглавия, за да си дават вид, че следват едно-единствено и всеобхватно намерение. Единство без изкуственост, а може би толкова по-реално, колкото е по-вторично и родено в миг на въодушевление, открито между отделни части, които са чакали да се обединят, единство несъзнателно, тоест витално, а не логическо и което не е премахнало разнообразието, не е охладило изпълнението.

Марсел Пруст¹

Историята за Тристан и Изолда привлича много устни разказвачи и писатели от епохата на зрялото Средновековие. Името на Тристан се споменава в 70 творби, създадени между XII и XIV в. Героят води класацията по популярност и оставя зад себе си други звезди от рицарския литературен пантеон². Още с първите си трактовки темата за Тристан и Изолда прави силно впечатление на съвременниците. Впечатлява ни и сега. От романтизма до наши дни писатели, композитори, драматурзи и филмови творци се вдъхновяват от мита за Тристан, за да кажат

¹ Marcel Proust, *A la recherche du temps perdu, La prisonnière*, Gallimard, « Quarto », 1999, p. 1725. – Преводът мой – С.А.

² На второ място по популярност се нарежда Говен, племенник на крал Артур. Той фигурира в повече от 60 романа и новели. Следват го Ланселот и Персевал с присъствие в около 50 творби. Вж. Списъка с имена на персонажите в средновековните романи, изготвен от Л.-Ф. Флютр (Louis-Ferdinand Flutre, *Table des noms propres dans les romans du Moyen Âge*, 1962). В тази класация не включвам крал Артур. Неговото присъствие в средновековната книжнина е безспорно най-значителното.

нещо съществено за своето време. Едва ли има по-красноречиво доказателство за жизнеността на един мит от това в него да се оглеждат и разпознават други епохи и други култури. А в средновековните първообрази на мита за Тристан и Изолда откриваме същностни черти на епохата, които изпъкват толкова по-ярко, колкото биват поставяни под въпрос от скандалните влюбени. Някоя друга любовна двойка от литературата на онова време не противопоставя така радикално любовта на брака, а оттам и на всички социални и морални ценности в онзи феодален свят.

Тристан и Изолда изживяват любовта си като абсолюти. Тя възниква от магическото въздействие на еликсира, символ на съдбата и предопределението. Впоследствие волята, разумът и изключителните качества на героите ще придадат човешки колорит на тази страст, без да отслабват нейното всесилие. Влюбените не могат да обичат трето лице. Тяхната вярност е безусловна и окончателна. Тристан е антитеза на Дон Жуан или на Казанова. В името на любовта си Тристан и Изолда са готови да жертват всичко – привързаност към род и семейство, социално положение, комфорт, признание. В последна сметка жертват и себе си, но остават неразделни и след смъртта. Във всичките зрелищни ситуации и приключения, с които е изпълнен животът на ге-

Но за разлика от чисто литературните герои Артур е също историческа личност, за която споменават множество хроники и документи. Статистиката за Артур се усложнява и поради факта, че между историческите хроники и фикционалните текстове границата е твърде пропусклива.

роите, те следват едно по същество метафизично чувство. То може да обладава всяко човешко същество и ако генерира толкова романи, то е защото задава определен поведенчески модел с универсална стойност. Корените на това чувство са залегнали дълбоко в човешката душевност, преди да кристализират

в художествени форми и да станат мит, на който човечеството се позовава като на задължителна инстанция в осмислянето на любовта. От страстта на Тристан и Изолда не се стига до брак, не се раждат деца. Но тя ражда един от най-проникновените митове за любовта в европейската култура.

Тръгнем ли назад във времето към произхода на мита, стигаме неизбежно до зона на мрака. Същностна черта на всеки мит е корените му да се губят. По-лесно определяме къде планинският поток прераства в рекичка, отколкото кога притчата или легендата стават мит. Въпреки това искаме да знаем повече за предисторията на мита за Тристан и Изолда.

Предистории

Прието е, че Тристан е герой от пиктски произход. В ранното Средновековие пиктите са населявали северната част на Шотландия. За този герой имало разкази, които различни келтски народи – ирландци, уелси, корнуелци, бретонци – допълвали, видоизменяли и разпространявали включително и извън пределите на своите земи. Не е възможно да се установи пряка приемственост между тези ранни разкази. По-уместно би било да ги разглеждаме като части от обща тематична мрежа, които в определен момент влизат в съзвучие помежду си, а интерференцията на отделните мотиви и епизоди поражда по-мощабни наративи.

За един от вероятните предтечи на Тристан се смята Дрист или Дристан, крал на пиктите, управлявал за кратко време около 780 г. Баща му се казвал Талорк. Според една легенда Дрист отишъл на един от Хебридските острови, разположени на запад от страната на пиктите. Там Дрист чул плач: местните хора оплаквали дъщерята на

краля на островите, която скоро трима великани щели да им отнемат като кръвнина. Дрист победил великаните и спасил принцесата, но бил тежко ранен. Принцесата превързала неговата рана, но така и не видяла лицето на своя спасител, защото бил с шлем на главата. Впоследствие кралят на островите обявил, че всички мъже, които претендирали за ръката на дъщеря му, трябва да се представят и да се окъпят пред него. Дрист бил разпознат по превръзката, кралят му дал дъщеря си за съпруга, но героят не приел предложението.

Пиктският разказ за Дрист прониква в Уелс като историята за Дристан, син на Талух, който се влюбва в Есилт, съпруга на Марх. Името Дристан е пиктско и означава „шум“, „трясък“, „грохот“. Името Есилт е вероятно ирландско. Среща се в т.нар. уелски триади – изброявания на групи по три личности или три предмета. Триада № 80 споменава Есилт Фингуен (Essylt Fyngwen – буквално „Есилт Русокосата“) като една от трите най-неверни жени на острова. Други триади споменават Дристан като един от тримата най-добри воители, един от тримата свинари и един от тримата прочути любовници във Великобритания. Триада № 26 описва как Дристан, свинар на Марх, праща вест до Есилт и говори за крал Артур. Името Марх на уелски диалект означава „кон“. Още в най-ранните писмени свидетелства се очертава нещо като любовен триъгълник, на базата на който впоследствие романите ще изграждат основната конфликтна линия. Тук Марх е крал, съпруг на Есилт и вуйчо на Дристан.

Друг келтски разказ от Ирландия, „Бягството на Диармайд и Грайне“, най-ранните откъси от който датират от X в., в редица отношения на-

³ Вж. R. S. Loomis, *The Development of Arthurian Romance*, Hutchinson University Library, London, 1963, p. 78.

помня историята за Тристан и Изолда. Младата Грайне е омъжена по чужда воля за стареещия крал Фин и се влюбва в неговия племенник Диармайд. След като му прави любовна магия (гейс), забягва с него в гората. Отначало Диармайд изпитва угризения заради вуйчо си, спи на разстояние от Грайне, а между тях полага камък (или меч). По-късно Грайне засяга мъжката му чест с язвително подмятане, че една локва я е опръскала по бедрата там, където мъжка ръка още не я е пипала. От този ден връзката им станала и плътска.

Внимание заслужава и трети разказ, най-ранните следи от който ни отвеждат в Южна Шотландия от VIII в. Според него Дрист, другар на легендарния Кучулайн, участва в битка срещу дракон. Разказът споменава също за вълшебното куче на героя, както и за едно джудже.

Тези разкази били разпространявани и в югозападните части на Великобритания, най-вече в Южен Уелс и в Корнуел. Оттам след завладяването на Англия от нормандците (1066) те проникнали в централната и източната част на острова, преди да влязат в репертоара на странстващи жонгльори, които пътували често до Франция по повод на големите празници и панаири. Повечето от тях разказвали според публиката на келтски, на английски или на френски.

Въпросните разкази стават част от репертоара и на френските пътуващи менестрели. Впоследствие те получават и първите си писмени обработки на някой от романските диалекти във Франция. Какво знаем за най-ранното присъствие във Франция на историята за Тристан и Изолда? Известно е, че някой си Ла Шевр е написал своя версия, но тя не е достигнала до нас, а за него и за други негови творби не знаем нищо. Друго име, свързвано с тази тема, е на Брери. Той е разказвал за Тристан и Изолда в

двора на графовете на Поатие през 30-те или 40-те години на XII в. Косвени свидетелства за това, че легендата за Тристан и Изолда е била позната в Южна Франция, откриваме в песните на двама трубадури – Бернар от Вентадур и Реимбо от Оранж. Въпросните песни, композирани около 1170 г., споменават Тристан като образец на влюбен с нещастна съдба.

От тези бегли и откъслечни сведения можем да допуснем, че през един първи етап (1130–1170) легендата се е разпространявала във Франция под формата на устни разкази за отделни епизоди от живота на влюбените. Към края на този период се правят опити за обединяване на епизодите в цялостен разказ, моделът за който е зададен от новопоявилите се роман. Романът имал амбицията да предложи пълна биография на героя – от раждането до неговата смърт. За кой роман всъщност става дума?

Като се опират на твърденията на разказвачите от по-късен период, че те следват или се разграничават от своите предходници, редица медиевисти допускат съществуването на един първи роман, наричан най-често *архетип*. Според Жозеф Бедие например въпросният архетип, сътворен в средата на XII в., е изиграл ролята на матрица, от която са произлезли пряко и независимо една от друга всички следващи творби на тази тема. Хипотезата звучи логично. Но от този роман-архетип няма и следа. Трябва ли тогава да приемаме, че го е имало така, както астрофизиците допускат съществуването на черни дупки, макар и да не могат да ги наблюдават пряко? Отговорът следва да бъде положителен, ако изхождаме от принципното разбиране, че всяко тълкуване на художествената творба е хипотетично. И все пак, интерпретационните хипотези биха били и по-правдоподобни, и по-достъпни за проверка, ако се позовават на действително съществуващи текстове.

Да вземем за пример Кретиен дьо Троа, най-значителния автор на рицарски романи през втората половина на XII в. В пролога към романа си *Клижес* Кретиен изброява досегашните си творби, сред които споменава и един „разказ за крал Марк и Русокосата Изолда“. Фениса, героинята на същия роман, на няколко пъти заявява, че не иска да бъде като Изолда, с други думи не иска да спи едновременно със съпруга си и със своя любим. „Където сърцето, там и тялото“, отсича тя. Друг роман на Кретиен дьо Троа – *Ерек и Енида* – представя Тристан като един от рицарите в двора на Артур с думите: „Тристан, който никога не се смее.“ Подобно на други френски автори Кретиен извежда името на героя от думата „triste“ (тъжен). От тези две споменавания на главните герои става видно, че Кретиен е познавал историята за Тристан и Изолда, че противопоставя Фениса на Изолда и че Тристан е олицетворение на тъга. Ала по толкова малко и откъслечни елементи ние не можем да съдим цялостно нито за Кретиеновия разказ за Марк и Изолда, който не е достигнал до нас, нито за *Клижес* или пък за *Ерек и Енида*. Автентичното представяне на словесното художествено наследство ни задължава преди всичко да разграничаваме ясно литературните факти от хипотетичните интерпретации или от субективните реконструкции.

В началото на XX в. изтъкнатият медиевист Жозеф Бедие публикува своята реконструкция на романа за Тристан и Изолда от Томас. Творбата на Томас, за която ще стане дума и след малко, е достигнала до нас само под формата на няколко фрагмента. Бедие издава тези фрагменти и в същото време ги дописва така, както реставраторът изобразява заличената от времето фигура. Бедие запълва празнотите у Томас, заимствайки от други средновековни версии за Тристан и Изолда.

Замисълът на Бедие е бил да предложи на читателя *цялостен* разказ. Подобен е бил и подходът на Виоле льо Дюк, големия френски архитект и историк на изкуството, организиран реставрирането на много средновековни паметници с цел публиката да добие *пълна* представа за първоначалния им вид. Основанието за реставрацията е в цялостта, в пълнотата. След като предлага цялостна версия за живота и смъртта на Тристан и Изолда, вземайки за основа романа на Томас, Бедие прави и следваща стъпка по посока на читателската публика – изготвя адаптирано издание на съвременен френски на романа за Тристан и Изолда. То бе преведено и на български като първа среща на българския читател с легендата за Тристан и Изолда⁴. В края на предговора си към адаптацията на Бедие изказах надежда, че тя ще бъде последвана и от български превод на най-ранните творби за Тристан и Изолда. Радвам се, че това става сега.

Най-ранните творби за Тристан и Изолда са достигнали до нас в непълен вид или пък пресъздават само отделен епизод от сюжета. Публикуваме ги тук, придружени от обяснителни бележки за улеснение на читателя. Такава е и целта на настоящия предговор. В него първо ще представя накратко тук преведените творби. Ще спомена и други, писани в други страни под влияние на френските. За нас те са от значение: там където има празнота във френския текст, неговата адаптация на друг език може да хвърли полезна светлина.

⁴ Вж. *Романът за Тристан и Изолда*, възобновен от Жозеф Бедие, превод от френски Първан Черкасски, изд. „Народна култура“, София, 1985.

Архипелагът Тристан

Най-ранните писмени версии за Тристан и Изолда са френски. Датират от втората половина на XII в. Тук публикуваме

най-представителните: *Роман за Тристан* от Берул, *Людостта на Тристан* (Оксфордски ръкопис), *Людостта на Тристан* (Бернски ръкопис), *Орловите нокти* от Мари дьо Франс, фрагменти от *Романа за Тристан и Изолда* от Томас. Последователността на текстовете в настоящото издание следва не хронологията на тяхното създаване, а развоя на интригата.

Берул пише своя роман към 1180 г. Творбата му е достигнала до нас в един-единствен ръкопис (№ 2171 от Фонда за френски ръкописи на Националната библиотека на Франция в Париж) от края на XIII в. Съдържа 4486 стиха, които пресъздават седем епизода от централната част на фабулата. Берул се назовава на два пъти в текста (ст. 1272 и ст. 1793) – все за да подчертае, че казва истината за Тристан и Изолда било като се позовава на други разказвачи (ст. 1272), било като се опира на авторитетна книга (ст. 1793). Освен тези две назовавания, за Берул нямаме други сведения. От преобладаващия диалект на неговата творба можем да съдим, че е от Нормандия. Сравнително доброто му познаване на географията на Корнуел дава основание да смятаме, че е живял в антуража на владетеля на това кралство в Югозападна Великобритания. Епизодичната структура на неговия разказ произтича от логиката, че влюбените не могат да живеят разделени, докато враговете им целят именно това – да отпратят Тристан задълго и далече от двора на Марк. Всеки епизод е построен около любовна среща, осуетена от нечие нежелано присъствие или действие. Стилът на Берул е бил определян като архаичен, доколкото в него откриваме белези на епоса – жанр, предхождащ романа. Типично за епоса е външното описание на героите, предпочитание към действията, отколкото към описанията, честата намеса на разказвача и обръщенията му към публиката, осезателното присъствие на народа.

Най-характерната особеност на Берул е неговата съпричастност към съдбата на протагонистите – симпатия към влюбените и презрение към техните врагове. За отбелязване е също, че в никоя друга френска версия за Тристан и Изолда християнството не присъства толкова осезателно. А и никъде другаде то не е толкова преиначено и инструментализирано в полза на любовна връзка, несъвместима с Христовото учение за брака като благословен от Бога съюз между мъжа и жената. Тази съпричастност на Берул подсказва и разбирането му за любовта като сила, която стои над всичко и преодолява всички препятствия пред себе си.

Два кратки разказа, озаглавени *Лудостта на Тристан*, пресъздават един и същи епизод. Под външността на луд Тристан прониква в двора на Марк с надеждата да се добере безнаказано до Изолда, но се натъква на неочаквано препятствие: кралицата не вярва, че „лудият“ е всъщност нейният любим. В крайна сметка го разпознава и приема в обятията си. Авторите на тези разкази са анонимни, но тяхната литературна изработка говори не за фолклор, а за авторска литература от най-висока класа. Двете версии на *Лудостта на Тристан* се съхраняват в два отделни ръкописа – Оксфордски и Бернски. Оксфордската версия съдържа 998 стиха и вероятно е създадена през третата четвърт на XII в. Бернската версия е по-кратка (584 стиха) и по-късна (края на XII или началото на XIII в.).

Друг разказ, посветен на отделен епизод от живота на Тристан и Изолда, е куртоазната новела-ле *Орловите нокти* от Мари дьо Франс. Тя вече бе публикувана на български като част от новелите-

ле на Мари дьо Франс⁵. Писана е между 1160–1170 г. Новелата описва една необикновена среща на влюбените.

⁵ Мари дьо Франс, *Куртоазни новели-ле*, изд. „Изток-Запад“, София, 2012.